

ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKÇESİNDE İKİLEMELER

Arş. Gör. Dr. Fatma ŞENYÜZ*

ÖZ

Tarihî Kıpçak Türkçesinin önemli bir kolu olan Ermeni Kıpçakçası XIII. yüzyıldan XV. yüzyılın sonlarına kadar konuşma dili ve din dili olarak varlığını sürdürmüştür, XVI.-XVII. yüzyıllar arasında Batı Ukrayna'da önemli yazılı belgeler bırakacak düzeye ulaşmıştır. Kıpçak Türklerinin konuşma dili Ermeni Harfli Kıpçakça metinlerde yazı dili olarak kullanıldığından önem arz etmektedir. Bir ifadeyi daha güçlü kılmak, kavramı zenginleştirmek amacıyla ikilemeye ihtiyaç duyulur. İkileme aynı sözcüğün tekrar edilmesiyle oluşabildiği gibi yakın veya zıt anlamlı kelimelerin yahut ses benzerliği olan iki sözcüğün yan yana getirilmesiyle de oluşur. Türkçenin tarihî seyri içinde "İkileme" konusu ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir; fakat çalışmaya kaynak teşkil eden Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde ikilemeler detaylı bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Çalışmada Aleksandr Garkavets'in Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin tamamını esas alarak hazırladığı *Kıpçakskoye Pismennoye Naslediye III, Kıpçakskiy Slovar* adlı Kıpçakça sözlüğü taranmış ve Ermeni Harfli Kıpçakçada tanıklanan ikilemeler oluşumları ve anlamları açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Harfli Kıpçakça, morfoloji, ikilemeler.

REDUPLICATIONS IN KIPCHAK TURKISH IN ARMENIAN SCRIPT

ABSTRACT

As an important branch of Turkish Kipchak, Armenian Kipchak language existed as a colloquial and everyday language from 13th century to the end of 15th century, and reached to a level of leaving important written documents in Western Ukraine between the ages of 16th and 17th centuries. The spoken language of the Kipchak Turks is important because it is used as a written language in Kipchak texts in Armenian script. Reduplication is needed in order to make an expression stronger and at the same time to enrich a conception. Reduplication is made by repeating the same word or by placing synonym and antonym next to each other, or by using two words which have paromasis next to each other, as well. Reduplication as a subject has been examined in details throughout the historical course of Turkish language, but the duplications in Kipchak Turkish in Armenian script which constitute the source of the work have not been subjected to a detailed examination. Alexander Garkavets prepared *Kıpçakskoye Pimennoye Naslediye III* and Kipchak dictionary entitled as *Kıpçakskiy Slovar* by grounding these works on the texts of Kipchak Turkish in Armenian script. In this essay, these works prepared by Aleksandr Garkavets are scanned and reduplications in Armenian Kipchak are examined in terms of their formation and meaning.

Keywords: Kipchak Turkish in Armenian Script, morphology, reduplications.

Kıpçak Türklerinin konuşma dili, Ermeni Harfli Kıpçakça metinler hariç, yazı dili olarak kullanılmamıştır. Türkoloji literatüründe Kıpçakça ve Kıpçak Türkçesi olarak adlandırılan eserlerden *Codex Cumanicus* yazı diline ait değildir; Kıpçak ağzından yapılan derlemelerden ibarettir. Mısır'daki Memlûk döneminde yazılan edebiyat, din, siyaset, atçılık, okçuluk gibi alanlardaki eserler ise Kıpçak ağzına değil, döneminin standart yazı diline ait eserlerdir. Bu yazı dilinin Harezmi Türkçesinden çok az farkı vardır ve o da Harezmi Türkçesi gibi Karahanlı ile Çağatay Türkçeleri arasında bir geçiş dönemini temsil eder. Harezmi eserleri Karahanlı dönemine, Memlûk eserleri Çağatay

* Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fatma.senyuz@dpu.edu.tr

Türkçesine daha yakındır. Memlûk döneminde yazılan gramer ve sözlükler de çoğunlukla standart dile aittir. Ancak zaman zaman Kıpçak ve Türkmen (Oğuz) ağız özelliklerini de kaydedebilirler. Bunlardan sadece *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye* yazarı, doğrudan doğruya Kıpçak Türkçesini esas aldığını belirtmiştir (Ercilasun 2009: 382).

Bütün bu açıklamalardan hareketle *Codex Cumanicus* ile Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri, Kıpçak Türkçesi hakkında araştırma yapmak için en temel kaynaklardır.

Ermeni- Kıpçakların kökeni ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır; fakat genel olarak şunlar söylenebilir:

En geç XIII. yüzyılda başlayan Kıpçak-Ermeni teması, XIV. yüzyılda Kırım'da komşuluk ve ticaret ilişkisiyle daha da gelişmiştir. Kıpçak Türkçesi, XIV. yüzyılın sonlarında bu coğrafyada Ermenilerin büyük bir bölümü tarafından konuşma dili olarak benimsenmiş; Osmanlı Devleti ve devletin himayesinde bulunan ülkeler ile ticareti büyük ölçüde kolaylaştırıcı rol oynamıştır. Bu ilişkilerle Ermenilerin büyük bir bölümü, Türkçe konuşuru haline gelirken bir bölüm Kıpçak konuşuru da Ermeni kilisesine intisap etmiştir. Böylece karmaşık bir etnik-dinsel grup meydana gelmiştir. XIII. yüzyıldan XV. yüzyılın sonlarına değin konuşma dili ve din dili olarak varlığını sürdüren Ermeni Kıpçakçası, XVI-XVII. yüzyıllar arasında Batı Ukrayna'da (Kamanets-Podolsk ve Lviv) önemli yazılı belgeler bırakacak düzeye ulaşmıştır. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren işlevini yitiren bu dil, Mısır ve Suriye Kıpçakçası gibi unutulmaya yüz tutmuş; konuşurları da Slav halklarıyla (Leh ve Ukran) karışarak tarih sahnesinden çekilmiştir (Çengel 2012: 23).

Garkavets'e göre, bu Ermeni-Kuman dili, Kırım bölgesinin Kıpçak-Kuman dillerinden biri olup doğrudan doğruya *Codex Cumanicus* eserinden tanınan Kuman diline dayanır (1979: 5; 2001: 595) ve fonolojik ve gramatikal açıdan, Urum-Kıpçak ağızı, Karaycanın Trakay diyalekti ve Kırım-Tatarcasının dağ ağızına yakındır (1979: 5; 1987: 114; 2001: 595).

Ermeni Harfli Kıpçakça, metinlerde *Hıpçağ tili*, *bizim til* ve *Tatarça* olarak adlandırılmıştır. Dillerini Ukranca ve Lehçeden ayırmak için böyle bir tercih yapmışlardır; Tatar terimini ise, muhtemelen Karadeniz'in kuzey kıyılarına yerleşip bu Kıpçak Türk diyalektine yaklaştıklarında ödünç almışlardır. Ermeni Harfli Kıpçakça, Lehçe ve Ukranca, ayrıca Ermenice kelimeler içermesine rağmen temel söz varlığı ve biçimbilgisi bakımından Kıpçakçadır (Çengel 2012: 24).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi üzerine dilbilimsel çalışmalar ve metin neşriyatı da yapılmıştır. Bu çalışmalardan en kapsamlısı Aleksandr Garkavets'e aittir.

Garkavets, Ermeni Harfli Kıpçak metinlerini iki cilt halinde neşretmiştir. *Kıpçakskoye Pismennoe Nasledie I – Katalog i Teksti Pamyatnikov ArmyanskimPpismom* (Kıpçakça Yazılı Miras: Katalog ve Ermeni Harfli Abidelerin Metinleri) adlı birinci ciltte Avusturya / Viyana; Ermenistan / Erivan; İtalya / Venedik; Hollanda / Leiden; Polonya / Varşova, Wrocław, Krakow; Romanya / Gerla; Rusya / St. Petersburg; Ukrayna / Kiev ve Fransa / Paris kütüphanelerinde bulunan ve bazıları daha önce de yayımlanmış olan Ermeni Harfli Kıpçak metinlerini Latin harfleriyle transkribe ederek toplu halde neşretmiştir. Kitabın, *Kıpçakskoye Pismennoe Nasledie T. II, Pamyatniki Duhoynoy Kul'turi* (Kıpçakça Yazılı Miras: Manevi Kültür Abideleri) başlıklı ikinci cildinde Karaim Duaları, *Codex Cumanicus*: Kuman Duaları, Vartaped (Vaiz) Anton'un Vaazları, Ermenice İncil için Kıpçakça Sözlükler, Ermenice Zebur için Kıpçakça Sözlük transkripsiyonlu olarak verilmiştir. Bu serinin üçüncü cildini, Garkavets'in, Ermeni Harfli Kıpçak metinlerinin tamamını esas alarak hazırladığı

Kıpçakskoye Pismennoe Nasledie T. III, Kıpçakskiy Slovar başlıklı Kıpçakça sözlük oluşturmaktadır (Çengel 2012: 34).

İkilemeler daha önce yayımlanmış pek çok çalışmada detaylı bir şekilde incelenmiş; fakat Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde bu konu ele alınmamıştır. Bu nedenle çalışmada Aleksandr Garkavets'in Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin tamamını esas alarak hazırladığı *Kıpçakskoye Pismennoye Naslediye III, Kıpçakskiy Slovar* (2010) adlı Kıpçakça Sözlüğü taranmış ve bu dönemde kaydedilen ikilemeler tespit edilmiştir.

İkilemeler Türkçenin her döneminde ifadeyi güçlendirmek için kullanılan anlatım unsurlarıdır.

İkilemeler hakkında pek çok Türkolog açıklama yapmıştır. Örneğin, Vecihe Hatipoğlu ikilemeyi “anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılması” şeklinde tanımlamıştır (1981: 9). Zeynep Korkmaz da ikileme için “aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesidir.” açıklamasını yapmıştır (1992: 82).

İkileme terimi için Osman Nedim Tuna “tekrarlar” (1948: 429), Saadet Çağatay “hendiadyoin” (1978: 29); Tahir Nejat Gencan hem “ikileme” hem de “ikizlenme” (1979: 193), Muharrem Ergin “tekrarlar” (1988: 355), Zeynep Korkmaz da hem “ikileme” hem “tekrarlama” (1992: 148) terimini kullanır (Sev 2004: 497-498).

Mehmet Dursun Erdem ise yineleme ve ikilemelerin birçok noktada birbirine benzediğini ancak biraz düşünüldüğünde bu kavramların arasında ince farklılıkların olduğunu düşünmektedir ve ikileme, yineleme, tekrar gibi birçok isimle adlandırılan bu yapıların, birbiriyle karşılaştırıldığında ve oluşum süreçleri incelendiğinde, semantik ve yapısal açıdan farklı olduklarının hemen ortaya çıktığını dile getirerek konuya farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Ona göre ikileme eş veya yakın anlamlı sözcüklerle oluşmuş yapıdır. Aynı kelimenin tekrarıyla, zıt anlamlı kelimelerle, fiillerin ve isimlerin olumlu + olumsuz şekliyle, kelime + ayrılma hali + kelime + yönelme hali şeklindeki yapılarla oluşturulmuş yapılar ikileme değil yinelemedir (2005: 189-225).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesindeki ikilemeler, Osman Nedim Tuna (1948: 429-447), Saadet Çağatay (1978: 29-66), Vecihe Hatipoğlu (1981: 9-60), Gülsel Sev (2004: 497-510) ve Funda Toprak (2005: 277-292)'in ikileme tasnif metotlarına göre incelenmiştir. Çalışmaya kaynak teşkil eden Aleksandr Garkavets'in Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin tamamını esas alarak hazırladığı Kıpçakça Sözlükten alınan örnekler için KS kısaltması kullanılmıştır. İncelemede şu şekilde (KS, 165) normal metin içi yapılan atıftan farklı olarak “çalışmanın kısaltması”, “virgül” ve “sayfa numarası” belirtilmiştir ve Garkavets'in sözlüğünden alınan örneklerden hemen sonra çift tırnak içinde tercüme yapılmıştır. Diğer durumlarda metin içi atıf uygulanmıştır. Garkavets ikileme olduğunu düşündüğü ve madde başına yazdığı kelimelerin arasına (-) kısa çizgi koymayı tercih etmiştir: *yer-kök* ‘земля и небо’ (KS, 1702) “yer gök”.

1. Şekil Açısından Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi İkilemeleri

1.1. Aynı Eki Alarak Oluşturulmuş İkilemeler

- *aħırın aħırın*¹ ‘медленно, потихоньку, постепенно’ (KS, 62) “yavaş yavaş”.
- *aħlı ħaralı* ‘1. белочерный, белочерной масти, перепелесый, пятнистый, разноласый, полосатый, разномастый, пёстрый; 2. покрытый коростой, паршами, паршивый, шелудивый, в паршах, шелудях’ (KS, 62) “1. çizgili benekli; 2. kabuk ile kaplı”.
- *atalı oğullu* ‘имеющий отца и имеющий сына, т. е. родные отец и сын’ (KS, 165) “babalı-oğullu, aile, baba ve oğlu”.
- *atlı çuvlu ~ atlı çovlu ~ atlı çuvlu* ‘знаменитый, прославленный’ (KS, 168) “meşhur, tanınmış, ünlü”.
- *barlı tirlikli* ‘зажиточный’ (KS, 225) “refah, zengin, müreffeh”.
- *erli ħatunlu* ‘женатые’ (KS, 497) “evli”.
- *esli aħıllı* ‘разумный и мудрый, сознательный, благоразумный’ (KS, 504) “bilge ve akıllı, akıllı uslu”.
- *hörmätli ezätli* ‘благочестивый и достойный’ (KS, 594) “saygılı ve değerli”.
- *köklü ħaralı* ‘синевато-черноватый’ (KS, 722) “mavimsi-siyahımsı”.
- *ħaralı aħlı* ‘черно-белый, рябой, пёстрый’ (KS, 808) “siyahlı- beyazlı, alacalı, benekli”.
- *morlu köklü* ‘фиолетово-синий, фиолетовый с синим’ (KS, 982) “morlu mavili, mor-mavi”.
- *oñlu soñlu* ‘правый и левый, вправо и влево’ (KS, 1056) “sağ sol”.
- *artıñı eksiki* ‘излишнее и недостающее в чем’ (KS, 139) “ne fazla ne eksik”.
- *barı yoñu* ‘всё имеющееся, наличное’ (KS, 223) “tüm mevcut, nakit”.
- *bilgän bilmägän* ‘известный, заведомый, умышленный и неизвестный, несознаваемый, неумышленный, ненарочный’ (KS, 270) “bilen bilmeyen, kasıtsız, istemeden”.
- *ınamsız dinsiz* ‘совершенный неверующий, полнейший безбожник, конченный недоверок’ (KS, 613) “dinsiz, inançsız”.
- *ħarcsız ħurcsuz* ‘без никаких расходов’ (KS, 812) “masrafsız”.
- *ħırısız uçsuz* ‘без конца и края, бескрайний и бесконечный’ (KS, 851) “sınırsız ve sonsuz”.
- *sözsüz gäläcisiz* ‘без излишних разговоров’ (KS, 1311) “tartışmasız”.

¹ Clauson kelimenin çoğu kez hem “nazikçe” hem de “sessizce” anlamıyla kullanıldığını, kelimenin eski dönemde uzun formu olan *akuru* şeklinde geçtiğini ve XI. yüzyılda –n’li şekliyle ortaya çıktığını belirtmiştir (1972: 89). +n eki, bazı sıfatlara da gelerek, bunlardan, +çA ekiyle yapılan tarz zarflarına denk veya ‘olarak’ anlamını veren tarz zarfları meydana getirmiştir. Bu zarflarda +n eki zaman zarflarında olduğu gibi, işlek bir türetme eki özelliği kazanmıştır (Korkmaz 1969: 30). Geniş bir yayılma alanı bulmuş kelimelerden biri de (DLT 2014: 546)daki *akrun* ‘yavaşça, yavaş yavaş’ [< *akuru*+n < *aķuru* ‘yavaş’] kelimesidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesinde *aķrun*, Harezmi ve Memlûk-Kıpçak Türkçesinde *aķrun ~ aķrın* şeklindedir (Şenyüz 2017: 262).

➤ *suçsuz günahsız* ‘совершенно безвинный / безвинно’ (KS, 1326) “tamamen suçsuz / masum”.

➤ *kirmâ çihma* ‘заходить, захаживать, посещать, приходиться’ (KS, 697) “çağırmaq, katılmak, ziyaret”.

1. 2. İkilemenin İki Sözcüğü de Farklı Ekleri Almış ya da Biri Ek Alıp Diğeri Yalın Halde Kalmış İkilemeler

➤ *atlı atınça* ‘поименно’ (KS, 168) “adıyla, adına göre”.

➤ *äväl äväldän* ‘изначально, предначально, извечно’ (KS, 197) “başlangıçta, ilk olarak, sonsuza dek”.

➤ *ävälçiñ ilgärtin* ‘прежде всего’ (KS, 197) “öncelikle”.

➤ *emin sövünçlü* ‘спокойный, умиротворенный и радостный’ (KS, 487) “sakin, huzurlu ve neşeli”.

➤ *körümlü körümsüz* ‘видимый и невидимый, зримый и незримый’ (KS, 741) “görünen ve görünmeyen”.

➤ *körünür görünmäs* ‘видимый и невидимый, зримый и незримый’ (KS, 742) “görünür görünmez”.

➤ *körüp körmeyin* ‘не замечая, не обращая внимания’ (KS, 742) “fark edilmeden, dikkat çekmeden”.

➤ *saraydan çihma* ‘(неудачная кыпч. калька с тур. serdengeçti букв. ‘сорвиголова’) воен. башибузук, штурмовик-доброволец, нерегулярный солдат из гражданских, штатских лиц, букв. вышедший из дворца’ (KS, 1239) “saraydan çıkma, ileri düzeyde olan”.

➤ *titräy horğa* ‘дрожь от страха’ (KS, 1451) “korkudan titreyen”.

1. 3. Aynı Kelimenin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

➤ *ağırın ağırın* ‘медленно, потихоньку, постепенно’ (KS, 62) “yavaş yavaş”.

➤ *azar azar* ‘понемногу, помалу, постепенно’ (KS, 191) “biraz, yavaş yavaş, azar azar”.

➤ *başğa başğa* ‘отдельный, раздельный, обособленный, особенный, особый, сугубый; отдельно, раздельно, обособленно, особо, сам по себе’ (KS, 233) “ayrı ayrı, başka başka”.

➤ *birär birär* ‘по одному, один за другим, по отдельности, порознь, по очереди’ (KS, 275) “birek birek, ayrı ayrı, sırayla”.

➤ *bir bir* ‘1. по одному; 2. какой-нибудь, какой-либо’ (KS, 275) “1. bir bir, her seferinde bir; 2. biraz, bazı”.

➤ *biyik biyik ~ böyük böyük* ‘высший, превосходнейший, высочайший’ (KS, 291) “yüksek, en mükemmel, yüce”.

- *özgä özgä* ‘как-либо иначе, по-другому, иным отличным образом; иной, отличный, разный, разнообразный’ (KS, 1110) “başka başka, farklı farklı”.
- *pirhıldı pirhıldı* ‘бурлящий, бурливый’ (KS, 1142) “çalkantılı, türbülans, vadiden akan”.
- *räng räng* ‘разноцветный, пёстрый, испещренный’ (KS, 1194) “renk renk, renkli”.
- *tez tez* ‘быстро-быстро, очень скоро’ (KS, 1435) “çok hızlı, çok yakında”.
- *türlü türlü* ‘самый разный, многообразный, разнообразный, всяческий, по-разному, всячески’ (KS, 1527) “türlü türlü, çeşit çeşit, farklı farklı”.
- *ulu ulu* ‘очень большой, великий-превеликий, величайший’ (KS, 1550) “büyük büyük”.
- *vaḥ vaḥ* ‘межд. ах-ах, ой-ой’ (KS, 1585) “oh oh”.
- *vaḥt vaḥt* ‘время от времени, временами, иногда’ (KS, 1585) “zaman zaman, bazen”.
- *yıḡı yıḡı* ‘очень часто, многократно, густо, плотно’ (KS, 1710) “çok sık, yoğun”.

1.4. Aynı Sözcüğün Farklı Şekilleriyle Oluşturulmuş İkilemeler

- *arı aruv* ‘пресвятой, пречистый, целомудренный, праведный’ (KS, 129) “mübarek, adaletli, iffetli, dürüst”.
- *atlı atınça* ‘поименно’ (KS, 168) “adıyla, adına göre”.
- *atlı çuvlu ~ atlı çovlu ~ atlı çuvlu* ‘знаменитый, прославленный’ (KS, 168) “meşhur, tanınmış, ünlü”.
- *äväl äväldän* ‘изначально, предначально, извечно’ (KS, 197) “başlangıçta, ilk olarak, sonsuza dek”.
- *ävälçiḡ ilgärtin* ‘прежде всего’ (KS, 197) “öncelikle”.
- *äväl burun* ‘прежде всего, в первую очередь, наипаче’ (KS, 197) “öncelikle”.

1. 5. İkilemeleri Oluşturan Unsurların Arasına Bağlaç Girmiş İkilemeler

- *uvaḥ ta uvaḥ* ‘разная мелочь’ (KS, 1566) “önemsiz şeyler”.
- *yarım da yarım* ‘по половине, пополам, наполовину’ (KS, 1657) “yarı yarıya”.

1. 6. Fiillerin ve İsimlerin Olumlu + Olumsuz Şekliyle Yapılan İkilemeler

- *körümlü körümsüz* ‘видимый и невидимый, зримый и незримый’ (KS, 741) “görünen ve görünmeyen”.
- *körünür körünmäs* ‘видимый и невидимый, зримый и незримый’ (KS, 742) “görünür görünmez”.

➤ *körüp körmeyin* ‘не замечая, не обращая внимания’ (KS, 742) “fark edilmeden, dikkat çekmeden”.

1. 7. Renk Adlarıyla Oluşan İkilemeler

➤ *morlu kırmızılı* [982] ‘фиолетово-красный, фиолетовый с красным’ (KS, 982) “morlu kırmızılı”.

➤ *morlu köklü* ‘фиолетово-синий, фиолетовый с синим’ (KS, 982) “morlu mavili, mor-mavi”.

➤ *sarı hızıllı* ‘жёлто-красный, жёлтый с красным’ (KS, 1241) “sarı ve kırmızı, sarı-kırmızı”.

➤ *sarı yağız* ‘жёлто-рыжий, рыжеватый’ (KS, 1241) “sarı-kırmızı, kumral”.

➤ *yâşilli brunatlı* ‘зелёно-коричневый’ (KS, 1682) “yeşil-kahverengi”.

1. 8. Unsurları Yer Değiştiren İkilemeler

➤ *hız oğlan* ‘гермафродит’ (KS, 863) “kız-oğlan”.

➤ *oğul hız* ‘сын и дочь, сыновья и дочери, дети’ (KS, 1040) “oğul ve kız”.

1. 9. Ünlemlerle Kurulan İkilemeler

➤ *vaḥ vaḥ* ‘межд. ах-ах, ой-ой’ (KS, 1585) “oh oh”.

2. Anlam Açısından Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi İkilemeleri

2. 1. Eş veya Yakın Anımlı İki Sözcükten Oluşan İkilemeler

➤ *alaca bulaca ~ yalaca bulaca* ‘пёстрый, разноцветный, испещренный, разномастный, не сплошной’ (KS, 66) “alacalı, renkli, benekli”.

➤ *artı sıra* ‘следования, последования, чередования, оставляемые позади друг за другом, следы’ (KS, 141) “tekrarlama, art arda”.

➤ *Ata Yarlıḥ* ‘Отец-Свет’ (KS, 165) “İsa, Mesih”.

➤ *atalı oğullu* ‘имеющий отца и имеющий сына, т. е. родные отец и сын’ (KS, 165) “babalı-oğullu, aile, baba ve oğlu”.

➤ *atlı çuvlu ~ atlı çovlu ~ atlı çuvlu* ‘знаменитый, прославленный’ (KS, 168) “meşhur, tanınmış, ünlü”.

➤ *äväl burun* ‘прежде всего, в первую очередь, наипаче’ (KS, 197) “öncelikle”.

➤ *barlı tirlikli* ‘зажиточный’ (KS, 225) “refah, zengin, müreffeh”.

➤ *çanaḥ ayaḥ* ‘посуда (для еды и питья): миски, тарелки, блюда, горшки, чаши и чашки, кружки, кубки, бокалы, рюмки’ (KS, 367) “üyesek ve içesek için eḡa: kase, tabak, tencere, bardak, kupa, kadeh”.

➤ *çara dārman* ‘возможности и средства’ (KS, 369) “yollar ve yöntemler”.

➤ *çayır çimän* ‘обильный луг, пастбище, пастбищное угодье, место, изобилующее растительностью и травой’ (KS, 373) “bitki ve otlarla dolu yer”.

- *esli ağıllı* ‘разумный и мудрый, сознательный, благоразумный’ (KS, 504) “bilge ve akıllı, akıllı uslu”.
- *et han* ‘плоть и кровь’ (KS, 510) “soy”.
- *hörmətli ezətli* ‘благочестивый и достойный’ (KS, 594) “saygılı ve değerli”.
- *inamsız dinsiz* ‘совершенный неверующий, полнейший безбожник, конченый недоверок’ (KS, 613) “dinsiz, inançsız”.
- *hara yağız* ‘ёмно-рыжи’ (KS, 810) “kara-yağız”.
- *hırırsız uçsuz* ‘без конца и края, бескрайний и бесконечный’ (KS, 851) “sınırsız ve sonsuz”.
- *hul hutan* ‘челядь, дворовые люди, слуги, прислуга’ (KS, 895) “hizmetçi, memur, görevli”.
- *hul huluşçı* ‘слуги и служанки, слуги, прислуга’ (KS, 895) “görevliler ve hizmetçiler”.
- *örtü töşäk* ‘покрывала и постель, постельные принадлежности’ (KS, 1101) “örtü-döşek, battaniye ve yatak”.
- *sağ salam* ‘совершенно здоровый, целый и невредимый’ (KS, 1223) “sağ sağlam, mükemmel, sağlıklı olarak”.
- *söz buyruş* ‘слово-повеление, *m. e.* повелительное слово’ (KS, 1307) “emir kelimesi”.
- *söz davı* ‘всяческие речи, разговоры и споры, тяжбы’ (KS, 1307) “her türlü konuşma, konuşma ve tartışma”.
- *söz gäläci* ‘всяческие слова, разговоры, словопрения’ (KS, 1307) “konuşkan”.
- *suçsuz günahsız* ‘совершенно безвинный / безвинно’ (KS, 1326) “tamamen suçsuz/masum”.
- *ton oprah* ‘одежда и белье’ (KS, 1482) “giyim ve iç çamaşırı”.
- *töräsiz nesiz* ‘без суда и всего прочего’ (KS, 1495) “yargısız –nesiz”
- *tuvar ögüz* ‘крупный рогатый скот, коровы и быки’ (KS, 1516) “sığırlar, inek ve boğa”.
- *tuz ötmäk* ‘хлеб-соль, обед, стол, пища, угощение’ (KS, 1518) “misafirperverlik”.
- *yalan açıh* ‘совершенно голый’ (KS, 1629) “çıplak, anadan doğma”.
- *yarağ yasaş* ‘оружие и снаряжение, вооружение и доспехи’ (KS, 1649) “silah ve teçizat, silah ve zırh”.
- *yarlı çaräsiz* ‘бедные, убогие и немочные’ (KS, 1658) “yoksul ve çaresiz, zavallı ve sefil”.

➤ *yemäh içmäh* ‘еда и питье, питание’ (KS, 1688) “uyecek içecek, beslenme”.

➤ *yeŋgä ğızlar* ‘невестки и дочери, женщины и девушки’ (KS, 1691) “kadınlar ve kızlar”.

2. 2. Zıt Anımlı İki Sözcükten Oluşan İkillemeler

➤ *aĥlı ĥaralı* ‘1. белочерный, белочерной масти, перепелесый, пятнистый, разноласый, полосатый, разномастый, пёстрый; 2. покрытый коростой, паршами, паршивый, шелудивый, в паршах, шелудях’ (KS, 62) “1. çizgili benekli; 2. kabuk ile kaplı”.

➤ *artıĥ eksik* ‘более-менее, около, приблизительно’ (KS, 139) “az çok, yaklaşık”.

➤ *artıĥı eksiki* ‘излишнее и недостающее в чем’ (KS, 139) “ne fazla ne eksik”.

➤ *az köp* ‘немного, сколько-нибудь’ (KS, 193) “az çok, biraz”.

➤ *barı yoĥu* ‘всё имеющееся, наличное’ (KS, 223) “tüm mevcut, nakit”.

➤ *erkäk tişi* ‘мужчина и женщина, мужской и женский’ (KS, 496) “erkek ve kadın”.

➤ *ertä keçä* ‘с утра до ночи’ (KS, 499) “sabahtan akşama”.

➤ *kirmä çıĥma* ‘заходить, заходить, посещать, приходить’ (KS, 697) “çağırma, katılmak, ziyaret”.

➤ *kündüz keçä* ‘день и ночь, днем и ночью, денно и ночью’ (KS, 773) “gece ve gündüz”.

➤ *ĥaralı aĥlı* ‘черно-белый, рябой, пёстрый’ (KS, 808) “siyahlı- beyazlı, alacalı, benekli”.

➤ *oĥulsuz ĥızsız ~ oĥulsız ĥızsız* ‘не имеющий ни сына, ни дочери, бездетный’ (KS, 1041) “oĥulsuz ve kızsız, çocuksuz”.

➤ *oĥlu soĥlu* ‘правый и левый, вправо и влево’ (KS, 1056) “sağ sol”.

➤ *ölüm tirim* ‘жизнь и смерть’ (KS, 1098) “ölüm ve yaşam”.

➤ *ucuz bahalı* ‘не дорогой и не дешевый, по средней цене’ (KS, 1542) “pahalı ve ucuz değil, ortalama fiyat”.

➤ *ulu kiçi* ‘большие, старшие и малые, младшие’ (KS, 1547) “büyük ve küçük”.

➤ *uç toĥa* ‘наконечник и пряжка, спуск и застёжка’ (KS, 1541) “ucu ve tokası, iniş ve dikiş”.

➤ *yaĥşı yaman* ‘хорошие и плохие, хорошее и плохое, добро и зло’ (KS, 1628) “iyi ve kötü, doğru ve yanlış”.

➤ *yaman saĥlam* ‘злые, плохие и здоровые, целые, непорочные’ (KS, 1637) “şeytani, kötü ve saĥlam”.

- *yer kök* ‘земля и небо’ (KS, 1702) “yer ve gök”.

2. 3. Bir Sözcüğü Anlamalı Olan İkilemeler

Ermeni harfli Kıpçakçada tespit edilen bu tür ikilemelerde ilk sözcüğün anlamalı olduğu görülmüştür.

- *eğri büğrü* ‘очень кривой, извилистый, извивистый, покрученный, запутанный, путанный, невнятный’ (KS, 472) “eğri büğrü, karmaşık”.
- *eski müskü* ‘старье, ветхие вещи’ (KS, 503) “eski püskü, eskimiş şeyler”.
- *harcsız hürsuz* ‘без никаких расходов’ (KS, 812) “masrafsız”.
- *hariş muruş* ‘смешанный, перемешанный, смешавшийся; смешанно’ (KS, 816) “karmakarışık”.
- *tasa husa* ‘превеликая тревога, скорбная печаль, прискорбие’ (KS, 1393) “mutlak anksiyete, üzgün üzgün, kederli üzüntülü”.
- *ufah tüväh* ‘всякая мелочь, мелкие вещи’ (KS, 1542) “ufak tefek, küçük şeyler”.

3. Köken Bakımından Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi İkilemeleri

3.1. Türkçe + Türkçe Yapısında Olan İkilemeler

- *atalı oğullu* ‘имеющий отца и имеющий сына, т. е. родные отец и сын’ (KS, 165) “babalı-oğullu, aile, baba ve oğlu”.
- *atlı çuvlu ~ atlı çovlu ~ atlı çuvlu* ‘знаменитый, прославленный’ (KS, 168) “meşhur, tanınmış, ünlü”.
- *barlı tirlikli* ‘зажиточный’ (KS, 225) “refah, zengin, müreffeh”.
- *oğulsuz hızsız ~ oğulsız hızsız* ‘не имеющий ни сына, ни дочери, бездетный’ (KS, 1041) “oğulsuz ve kızsız, çocuksuz”.
- *ölüm tirim* ‘жизнь и смерть’ (KS, 1098) “ölüm ve yaşam”.

3.2. Türkçe + Arapça ya da Arapça +Türkçe Yapısında Olan İkilemeler

- *äväl burun* ‘прежде всего, в первую очередь, наипаче’ (KS, 197) “öncelikle”.
- *emin sövünçlü* ‘спокойный, умиротворенный и радостный’ (KS, 487) “sakin, huzurlu ve neşeli”.
- *esli ağıllı* ‘разумный и мудрый, сознательный, благоразумный’ (KS, 504) “bilge ve akıllı, akıllı uslu”.
- *hörmätli ezätli* ‘благочестивый и достойный’ (KS, 594) “saygılı ve değerli”.
- *sağ salam* ‘совершенно здоровый, целый и невредимый’ (KS, 1223) “sağ sağlam, mükemmel, sağlıklı olarak”.

3.3. Türkçe + Farsça Yapısında Olan İkilemeler

➤ *suçsuz günahsız* ‘совершенно безвинный / безвинно’ (KS, 1326) “tamamen suçsuz/masum”.

➤ *ucuz-bahalı* ‘не дорогой и не дешевый, по средней цене’ (KS, 1542) “pahalı ve ucuz değil, ortalama fiyat”.

3.4. Türkçe + Moğolca Yapısında Olan İkilemeler

➤ *söz gäläci* ‘всяческие слова, разговоры, словопрения’ (KS, 1307) “konuşkan”.

➤ *sözsüz gäläcisiz* ‘без излишних разговоров’ (KS, 1311) “tartışmasız”.

İkilemeler Türk dilinin söz varlığını inceleme açısından öneme sahiptir. Aleksandr Garkavets’in Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin tamamını esas alarak hazırladığı *Kıpçakskoye Pismennoye Naslediye III, Kıpçakskiy Slovar* adlı Kıpçakça Sözlüğünün taranmasıyla tespit edilen ikilemelere bakıldığında, Türk dilinin diğer tarihî dönemlerinde olduğu gibi bu dönemde de ikilemelerin anlatımı güçlendirmek, pekiştirmek amacıyla kullanıldığı tespit edilmiştir. Çalışma, bu dönemdeki ikilemeleri şekil, anlam ve köken açısından değerlendirmekte ve daha sonraki çalışmalara yardımcı olma özelliği taşımaktadır.

KAYNAKLAR

ÇAĞATAY, Saadet, (1978), *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, (2009), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ERDEM, Mehmet Dursun, (2005), “Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine”, *Bilig* S: 33: 189-225.

ERGİN, Muharrem, (1988) *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

GARKAVETS, A. N. (1979), *Konvergentsiya Armyano-Kıpçakskogo Yazıkı k Slavyanskimi v XVI-XVII vv*, Kiev: Naukova Dumka.

GARKAVETS, A. N. (1987). *Kıpçakskie Yazıkı: Kumanskiy i Armyano-Kıpçakskiy (Glava 2. Armyano-Kıpçakskiy Yazık Po Pamyatnikam XVI-XVII vv.*, Alma-Ata: Nauka.

GARKAVETS, A. N.; HURŞUDYAN, E. (2001), *Armenian-Qypchaq Psalter Written by Deacon Lussig Drom Lviv 1575/1580*, Almatı: Deşt-i Kıpçak.

GARKAVETS, A. N. (2010). *Kıpçakskoe Pis'mennoe Nasledie III. Kıpçakskiy Slovar'*. Almaty: Kasean Baur. [KS : Kıpçakskoye Pismennoye Naslediye]

GENCAN, Tahir Nejat, (1979), *Dilbilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

HATİPOĞLU, Vecihe (1981), *Türk Dilinde İkileme*, Ankara: Ankara Üniversitesi.

KASAPÖĞLU ÇENGEL, Hülya, (2008). “Urum Diyalektlerinde Tipik Kıpçak Özellikleri”, *Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 252-264.

KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya, (2012). “**Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi**” *Dil Araştırmaları*, S. 10, 17-81.

KORKMAZ, Zeynep (1992). **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara: TDK Yay.

SEV, Gülsel, “**Divanü Lügat’it Türk’te İkilemeler**”, *Türk Dili Dergisi*, Sayı: 634: 497-510.

TOPRAK, Funda, (2005), “**Harezm Türkçesinde İkilemeler**”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. V, S. 2: 277-292.

TUNA, Osman Nedim (1948), “**Türkçede Tekrarlar**”, İÜ, *Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. III, İstanbul, s. 429-447.